

אות

כתב עת לספרות ולתיאוריה

04 גיליון
2014 קיץ

עורכים מיכאל גלזמן, מיכל ארבל, אורי ש. כהן
המערכת אבנר הולצמן, חנה נוה, מנחם פרי, חנה קרונפלד, עוזי שביט
רכזי המערכת חן אדלסבורג, נדב ליניאל
עריכת טקסט דינה הורביץ
עריכה גרפית מיכל סמו־קובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי באוניברסיטת תל־אביב

על העטיפה: חיילים בשוחות, מלחמת יום הכיפורים, סני 1973 (אוסף התצלומים הלאומי, מחלקת צילומים,
לשכת העיתונות הממשלתית)

כל הזכויות לפרסום הסיפור "ברמן, למה עשית לי את זה?" שמורות לאמנון דנקר, לדודו גבע ולהוצאת מודן

ot.kipp@gmail.com

© 2014 כל הזכויות שמורות למערכת אות, מרכז קיפ, בניין רוזנברג, אוניברסיטת תל־אביב, תל־אביב 6997801

הוצאת הקיבוץ המאוחד

נדפס ברפוס אליניר

רעידת אוויר: על מקורות הטרור

פֶּטֶר סְלוֹטֶרְדִּיק

א. לוחמת הגז, או: דגם הטרור האטומי

אם נרצה לומר במשפט אחד ובמילים מעטות ככל האפשר אילו סימני היכר ייחודיים ומפורשים תרמה המאה העשרים לתולדות הציביליזציה, מלבד הישגיה המופלגים באמנויות, התשובה תסתכם מן הסתם בשלושה מאפיינים. הרוצה להבין את מקוריותה של התקופה נדרש לתת את הדעת על שלושת הדברים הבאים: הפרקסיס של הטרור, המושג של עיצוב המוצר, ותודעת הסביבה. באמצעות הראשון נוצרו אינטראקציות בין אויבים על בסיס פוסט־צבאי; באמצעות השני הצליח הפונקציונליזם לשוב ולהשתלב בעולם התפיסה; ובאמצעות השלישי נקשרו זו בזו תופעות של חיים ושל הכרה בקשר עמוק מתמיד. כל השלושה יחד מצביעים על האצת תהליכי הפרשנות – משמע, חשיפתם של נתוני רקע באמצעות שיתופם בפעולות גלויות. אם גם תוטל עלינו המשימה לקבוע מתי בעצם התחילה המאה הזאת, התשובה תהיה מדויקת להפליא. תשובה זו תוכל להמחיש לנו כיצד חוברו מלכתחילה שלושת המאפיינים

Peter Sloterdijk, *Luftbeben – An den Quellen des Terrors*, Suhrkamp, Frankfurt 2002, *
pp. 7-26

העיקריים של התקופה בסצנה ראשיתית (Urszene) משותפת. המאה העשרים פרצה בחשיפה ראוותנית ב־22 באפריל 1915, עם השימוש ההמוני הראשון בגז כלור כאמצעי לחימה בידי "חטיבת הגז" שהוקמה במיוחד לשם כך, בעת שכוחות החזית המערבית הגרמנית תקפו את מוצביו של חיל רגלים צרפתי-קנדי בצפון מבלֶט אִיפֶר (Ipres). בשבועות שקדמו לתקיפה טמנו חיילים גרמנים בשולי השוחות הגרמניות שבגזרת החזית הזאת, בלא ידיעת האויב, אלפי מכלי גז בסוללות מסוג שלא היה מוכר עד אז. בדיוק בשעה שש בערב פתחו סיריירי של החטיבה החדשה בפיקודו של אוֹבֶרסט ואלוף משנה) מקס פטרסון 1,600 מכלים גדולים (40 קילוגרמים) ו־4,130 מכלים קטנים (20 קילוגרמים) מלאים גז כלור בשעה שנשבה רוח צפון-צפון-מזרחית ערה. בזכות ה"הפרחה" (Abblasen) של היסוד המומס נפוצו באוויר כ־150 טונות כלור ויצרו ענן גז שרוחבו כשישה קילומטרים ועומקו 600 עד 900 מטרים.¹ תצלום אוויר הנציח את התפשטותו של ענן הרעל הראשון של המלחמה מעל לחזית איפֶר. בזכות הרוח נישא הענן במהירות של שניים עד שלושה מטרים לשנייה לכיוון עמדות הצרפתים; ריכוז הגז הרעיל באוויר היה כ־0.5 אחוז – שיעור גבוה דיו כדי לגרום נזקים חמורים לדרכי הנשימה ולריאות לאחר חשיפה ממושכת.

הגנרל הצרפתי ז'אן-ז'ורז' אנרי מורֶדֶק (1868-1943), ששהה אז במרחק של חמישה קילומטרים מן החזית, קיבל זמן קצר לאחר השעה שש ועשרים בערב שיחת טלפון מן השטח שבה דיווח קצין מחטיבת הקֶלְעִים הראשונה, המבוצרת בסמוך לחזית, על ענני עשן עצומים וצהבהבים הנישאים מכיוון השוחות הגרמניות לעבר העמדות הצרפתיות.² מורֶדֶק ושלישיו יצאו על סוסיהם עקב האזעקה – שבתחילה התקבלה בפקפוק אך אחר כך אושרה בשיחות טלפון נוספות – כדי לבחון את המצב בחזית כמו עיניהם, ובתוך זמן קצר החלו הוא ומלוויי לסבול מקשיי נשימה, מדחף לשיעול ומטנטון חמור. כיוון שהסוסים סירבו להמשיך נאלצו מורֶדֶק ואנשיו להגיע בהליכה אל האזורים המורעלים בגז. עד מהרה נתקלו בהמוני חיילים מבוהלים שרצו לקראתם במקטורני מדים פתוחים בעודם משליכים את כלי נשקם, יורקים דם ומשוועים למים. אחדים מהם כבר התפתלו על הקרקע והתאמצו לשווא לנשום. לקראת השעה שבע בערב נפערה פרצה שרוחבה כשישה קילומטרים בחזית הצרפתית-קנדית, ובערך בשעה הזאת התקדמו הכוחות הגרמניים וכבשו את לֶנְגֶמַרְק (Langemarck).³ להגנתם-שלהם לא היו לחיילים התוקפים אלא תחבושות גזה שהושרו בתמיסת סודה ובנוזל קושר-כלור וכיסו על פיותיהם ועל אפיהם. מורֶדֶק שרד את המתקפה ופרסם את זיכרונותיו מן המלחמה בשנת עלייתו של היטלר לשלטון.

1. נתונים אלה לקוחים מתוך Dieter Martinetz, *Der Gas-Krieg 1914-1918. Entwicklung, Einsatz und Herstellung chemischer Kampfstoffe. Das Zusammenwirken von militärischer Führung, Wissenschaft und Industrie*, Bonn 1996. שינויים קלים בשמות מקומות ובנתוני זמן וכמות אפשר למצוא אצל Olivier Lepick, *La grande guerre chimique: 1914-1918*, Paris 1998.
2. Jean-Jules Henry Mordacq, *Le drame de l'Yser*, Paris 1933, מצוטט בתוך Rudolf Hanslian (ed.), *Der chemische Krieg*, Berlin 1935³, pp. 123-124.
3. להשוואה ראו מרטניץ, *Der Gas-Krieg 1914-1918*, לעיל הערה 1, עמ' 23.

הצלחתו הצבאית של המבצע מעולם לא הייתה שנויה במחלוקת – ימים מעטים אחרי ההתרחשויות באיפך כבר קיבל הקיסר וילהלם השני את פניו של המנהל המדעי של תכנית לוחמת הגז הגרמנית, הפרופסור פריץ האבֶר, כימאי, מנהל המכון לכימיה פיזיקלית ואלקטרוכימיה על שם הקיסר וילהלם בדאהלם, לראיון אישי, כדי לקדמו לדרגת סרן;⁴ לכל היותר נמתחה ביקורת על כך שהקילות הגרמניים, שהופתעו מייעילות המתודה החדשה, לא עשו די כדי להפיק רווח גדול יותר מניצחונם ב־22 באפריל. מנגד, הנתונים על מספר הקורבנות שונים מאוד זה מזה, כאז כן עתה: מקורות צרפתיים לא רשמיים דיווחו רק על 625 נפגעים מגז, שמהם, לא יותר משלושה נפטרו מהרעלה, ואילו לפי הדו"חות הגרמניים הראשונים הורעלו 15,000 ומתו 5,000 – מספר שהלך ופחת במהלך המחקר. אין ספק שהברלים אלה משקפים מאבקים פרשניים שכל אחד מהם שופך אור אחר על המשמעות הצבאית-טכנית ועל המשמעות המוסרית של הפעולות המבצעיות. בדו"ח נתיחה קנדי על קורבן של הרעלת גז באחת מגזרות החזית שנפגעו קשה נכתב: "בהוצאת הריאות ניגרו כמויות גדולות של נוזל קצפי צהוב-כהיר, כנראה עשיר מאוד בחלבון... הוורידים על פני שטח המוח היו חסומים מאוד, כל כלי הדם הקטנים בלטו במידה ניכרת".⁵

בעוד המאה העשרים מוכת הגורל עומדת כיום להיכנס לספרי ההיסטוריה כ"עידן הקיצונות" וגוועת מחמת חוסר האקטואליות של מושגיה ושל עקרונות המאבק שלה – והרי תסריטה להיסטוריה העולמית כבר הצהיבו לא פחות מקריאותיהם של התיאולוגים הימניים בימימים לשחרור הקבר הקדוש – מתבהר והולך אחד הדגמים הטכניים של המאה הקודמת. אפשר לכנותו "צירופה של הסביבה למאבק בין יריבים".

מאז כינונם של חילות תותחנים, משימתם של הרובאים ושל ראשי הצבא היא בין השאר לפגוע ישירות באויב ובמגניו. המבקש לנטרל את יריבו על פי חוקי האמנות הצבאית של ההריגה מרחוק נדרש לכוון את קנה הרובה ישירות אל גופו של האויב ולשתק את המטרה באמצעות קליעות מדויקות די הצורך. מימי הביניים המאוחרים ועד תחילת מלחמת העולם הראשונה הוגדר החייל באמצעות יכולתו לגייס בקרבו את ההתכוונות הזאת ו"לטפחה". עם מאפייני הגבריות במשך התקופה הזאת נמנו יכולתו ונכונותו של הגבר להמית אויב כמו ידיו ובנשקו־שלו בדרך ישירה וסיבתית. כיוון הנשק אל האויב כמוהו כהמשך הדו־קרב באמצעים בליסטיים. לכן, מחוות ההריגה בקרב גברים עדיין קשורה הדוק כל כך לדימוי הטרנס-בורגני של אומץ לב אישי וגבורה אפשרית, עד שאפילו בתנאים של מאבק מרחוק ושל קרב חומרי

4. פרופסור פריץ האבֶר (Fritz Haber; 1868-1934) כיהן בזמן המלחמה גם כמנהל האגף ל"לוחמת גז" במשרד המלחמה הגרמני. בשנת 1933 הוא נאלץ לעזוב את גרמניה מפאת יהדותו, לאחר שהמליץ כנראה להנהגת הרייכסטר הגרמני בקיץ של אותה שנה על שימוש מחודש בנשק הגז. הוא נפטר ב־29 בינואר 1934 בבאזל, בדרכו לפלשתינה, לאחר שהות באנגליה. כמה מקרוביו נספו באושוויץ. בתיאוריה הצבאית טבוע חותמו במה שמכונה "מוצר ההריגה של האבֶר", שהוא התוצאה של הכפלת ריכוזי הרעל בזמן ההיחשפות (c-t-Produkt). למותר לציין שאחרי 1918 פנה האבֶר למטלות אזרחיות מקבילות, בייחוד ל"לוחמה במזיקים" בחקלאות. הענקת פרס נובל לכימיה להאבֶר בשנת 1918 על גילוי סינתזת האמוניה עוררה מחאות עזות באנגליה ובצרפת, שבהן נקשר שמו בעיקר עם ארגון הלוחמה הכימית.

5. מרטניץ, *Der Gas-Krieg 1914-1918*, לעיל הערה 1, עמ' 24.

(Materialschlacht) אנונימי היא מוסיפה לפעול את פעולתה למרות היותה אנכרוניסטית. אם אנשי צבא במאה העשרים עדיין יכלו לסבור שהם עוסקים במשלח יד "גברי" ו"הגון" בתנאי מלחמה, הם הסתמכו בכך על הסיכון הטמון במפגש ההריגה הישיר. הביטוי הטכני לכך בתחום אמצעי הלחימה הוא הרובה שמותקן עליו כידון: אם משום-מה לא יצלח הנטרול (הבורגני) של האויב באמצעות ירייה מרחוק, נשק זה מרמז על האפשרות לחזור לנעיצת הכידון הישירה (האצילית והארכאית) מקרוב.

המאה העשרים תישמר בזיכרון כתקופה שהרעיון המכריע בה היה לחדול לכוון לגופו של האויב ולהתחיל לכוון לסביבתו. זוהי מחשבת היסוד של הטרור במובן המפורש יותר. את עקרונה שם שייקספיר בפיו של שיילוק כמנבא: "את חיי תיטלו ממני אם את אמצעי חיי תיטלו".⁶ בין אמצעי החיים נמצאים כיום במוקד לא רק התנאים האקונומיים אלא גם התנאים האקולוגיים של הקיום האנושי. בשיטה החדשה – נטילת תנאי המחיה של האויב מסביבתו – ניכרים קווי המתאר של מושג מודרני במיוחד, בתר-הגליאני, של הטלת אימה.⁷ במהותה, הטלת האימה במאה העשרים היא יותר מאשר "אני יכול כי אני רוצה", שבאמצעותו דרכה התודעה היעקובינית על גופותיהם של העומדים בדרך חירותה; הטלת אימה זו גם שונה לחלוטין ממתקפותיהם של האנרכיסטים והניהיליסטים בשליש האחרון של המאה התשע עשרה, שביקשו לערער את היציבות הטרור-מהפכנית של הסדר החברתי הבורגני-האריסטוקרטי המאוחר.⁸ כמו כן, אין לבלבלה, לא מבחינת שיטתה ולא מבחינת יעדיה, עם הטכניקה הפובליקטית של דיקטטורות קיימות או מתהוות, המבקשות לכפוף למרותן את אוכלוסייתן-שלהן באמצעות תערובת מחושבת של "טקסיות וטרור".⁹ הטלת האימה בימינו היא גרסה של תורת ההשמדה ששוכללה והותאמה לתיאוריה של הסביבה ושבזכותה הטרוריסט מיטיב להבין את קורבנותיו יותר מכפי שהם מבינים את עצמם. כאשר גופו של האויב שוב אינו ניתן לחיסול בפגיעה ישירה נותרת לתוקף האפשרות לעשות את המשך קיומו לבלתי אפשרי באמצעות הפיכת סביבתו לזמן רב די הצורך לסביבה שלא ניתן לחיות בה.

מן המסקנה הזאת נובעת "המלחמה הכימית" המודרנית כמתקפה על תפקודי החיים הבסיסיים של האויב התלויים בסביבתו, כלומר נשימה, ויסות עצבי מרכזי ותנאי שמפטרורה וקרינה מתאימים למחיה. כאן, למעשה, מתחולל המעבר מהמלחמה הקלסית לטרוריות, הואיל והטרוריות דוחה מלכתחילה את צחצוח החרבות בין יריבים שקולים בכוחם. הטרור אינו מגביל

6. "You take my life / When you do take the means whereby I live" (ויליאם שייקספיר, הסוחר מוונציה, מערכה רביעית, תמונה 1).

7. להשוואה ראו G.W.F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, Frankfurt/M. 1970, p. 431 ff. לפי הגל, "הטרור מגלם את הקשיחות הדיסקרטית, האבסולוטית, הנוקשה, ואת הדקדקנות העקשנית של התודעה האמיתית... המעשה היחיד של החירות הכללית הוא לפיכך המוות, מוות שאין לו מתאר ותוכן פנימיים; כי מה שנשלל הוא הנקודה חסרת התוכן של העצמי החופשי לחלוטין; זהו אפוא המוות הקר ביותר, הסתמי ביותר, שמשמעותו אינה עולה על משמעותם של חיתוך ראש כרוב או של לגימת מים" (שם, עמ' 436).

8. להשוואה ראו Albert Camus, *L'homme révolté*, Paris 1951, בדגש על ההבדל בין טרור אינדיבידואלי ובין טרוריות של המדינה.

9. להשוואה ראו Joachim Fest, *Hitler. Eine Biographie*, München 2000, p. 205. המונח "טרור" מופיע כאן גם בהוראתו הכללית – כמתודה של הטלת אימה, פחד ורדיפה.

את עצמו לחילופי מכות נאיביים בכלי נשק בין חילות סדירים. הוא מבקש להחליף את צורות המאבק הקלסיות בניסיונות חבלה בתנאי הקיום הסביבתיים. תמורה כזאת מתבקשת בעימות בין יריבים שאינם שקולים כלל זה לזה, כפי שקורה כעת במלחמות בין ישויות שאינן מדינות ובחיכוכים בין צבאות מדינה ובין לוחמים שאינם שייכים למדינה. בדעבד, המוור בלוחמת הגז בשנים 1915-1918 מבחינה צבאית-היסטורית הוא שבשני הצדדים שולבו במערכה, ביוזמת המדינות, צורות של טרור סביבתי במה שמכונה הלוחמה הרגילה של צבאות מגויסים על פי חוק, מתוך זלזול מפורש בסעיף 23 באמנת האג משנת 1907 בדבר דיני המלחמה ביבשה האוסר בכירור להשתמש בחומרים רעילים נגד האויב ובכלי נשק מכל סוג שהוא שעלולים להגביר את סבלו, ועל אחת כמה וכמה שאין להשתמש בהם נגד אוכלוסייה אזרחית.¹⁰ בשנת 1918 החזיקו הגרמנים יותר מתשעה "גדודי גז" ובהם כשבעת אלפים חיילים, ואילו מדינות ההסכמה החזיקו יותר משלושה עשר גדודים של "יחידות כימיות" שמנו יותר משנים עשר אלף חיילים. לא בלי סיבה היו מומחים שדיברו על "מלחמה בתוך המלחמה". ניסוח זה מבשר את שחרורה של טכניקת ההשמדה מן האלימות הנהוגה על פי רוב במלחמה. עדויות רבות של חיילים ממלחמת העולם הראשונה, בייחוד של קצינים שזוהו משלח ידם, מצביעות על כך שראו בלוחמת הגז ניוון של הלחימה המבזה את כל המשתתפים בה. עם זאת, לא ידוע אפילו על מקרה אחד שבו איש צבא התנגד בגלוי ל"חוק המלחמה" החדש הזה.¹¹

גילוי "הסביבה" התרחש בשוחות של מלחמת העולם הראשונה, שהיטיבו כל כך להגן על החיילים בשתי החזיתות מפני הקליעים והפגזים שנורו לעברם עד שבעיית המלחמה האטמוספירית הייתה בהכרח מורגשת. מה שכונה לימים "לוחמת גז" היה פתרונה הטכני של הבעיה: העיקרון שביסודו היה הקפת האויב זמן רב די הצורך – לא יותר מדקות אחדות, למעשה – בענן של חומרים מזיקים ב"ריכוז קרבי" גדול דיו, עד שהאויב ייפול קורבן לדחף הנשימה הטבעי שלו. רוב-רובם של ענני הרעל האלה לא היו מורכבים באמת מגזים במובן הפיזיקלי המדויק אלא מחלקיקי אבק זעירים ששוחררו בפיצוצים קלים. כך צצה התופעה השנייה של הארטילריה: מטרתה כבר לא הייתה לכוון את הירי ישירות אל חיילי האויב ואל עמדותיהם אלא אל מרחב האוויר שמסביבם. כתוצאה מכך, לפי היגיון עמום קמעא, חל שינוי במושג "פגיעה במטרה": מה שהיה קרוב די הצורך למטרה עשוי היה להיחשב מעתה כמדויק דיו, ולכן בתחום השליטה המבצעית.¹² בשלב מאוחר יותר, הפגזות הארטילריה הקלסית חזרו ושולבו בירי פגזי העשן הכימי של ארטילריית הגז החדשה. מחקר קדחתני עסק עד מהרה בשאלה כיצד אפשר למנוע את הידללותם המהירה של ענני הרעל וכיצד אפשר לייצבם מעל שדה הקרב – בעיה שנפתרה

10. מאחר שבשני הצדדים הפרו את חוקי המלחמה ביודעין ויתרו שניהם על אפשרות הערעור נגד הממשלה היריבה על שהשתמשה בגזים רעילים. נימוק השגוי של פרופ' האָבֶר, שטען כי כלור אינו רעל אלא רק גז מגרה, ולכן אינו נמנה עם החומרים האסורים על פי אמנת האג, מצא תהודה גם באפולוגטיקה הלאומנית הגרמנית של התקופה האחרונה.

11. להשוואה ראו, Jörg Friedrich, *Das Gesetz des Krieges: das deutsche Heer in Rußland, 1941-1945. Der Prozeß gegen das Oberkommando der Wehrmacht*, München 1993

12. השימוש הכבד בפגזים בישר את האפקט הזה, וראו, להשוואה, Niall Ferguson, *Der falsche Krieg. Der Erste Weltkrieg und das 20. Jahrhundert*, München 2001, p. 290. עוצמת הפגזים הייתה אמורה לפצות על היעדר הריוק.

על פי רוב באמצעות תוספות כימיות ששינו את התנהגותם של חלקיקי האבק הנדיפים והסיטו אותם לכיוון הרצוי. כמו בן לילה צמחה אחרי ההתרחשויות באיפך מין קלימטולוגיה צבאית הראויה בהחלט לדיון מרגע שהיא מזוהה כתופעה לוגית מובילה של הטרורזים. חקר ענני הרעל הוא המדע הראשון המשמש כתעודת הזהות של המאה העשרים. לפני 22 באפריל 1915 הייתה הטענה הזאת עלולה להיות פטאפיזית; אחרי התאריך הזה יש לראות בה יסוד לאונטולוגיה של האקטואליות. המעמד הלא-ברור עד היום של חקר ענני הרעל או של תורת המרחבים הבלתי ניתנים לנשימה במסגרת הקלימטולוגיה רק מבהיר שתורת האקלים טרם השתחררה מערפולה המדעי. לאמיתו של דבר, כפי שנראה בהמשך, הייתה תורה זו הראשונה מבין המדעים ההומאניים החדשים שצמחו מן הירדע שנרכש במלחמת העולם.¹³

ההתפתחות המהירה להפליא של מכשירים צבאיים להגנה על הנשימה (בלשון העם: מסכות גז) חשפה את הסתגלותן של היחידות הצבאיות למצב שבו גם הנשימה האנושית עמדה ליטול חלק ישיר באירועי המלחמה. עד מהרה הוכתר פריץ האבך לאבי מסכת הגז. כאשר למדים מן הספרות ההיסטורית-צבאית שבין פברואר ליוני 1916 חילקו מחסני האפסנאות הצבאית לחילות הגרמניים שעל גבול וֶרְדֵן (Verdun) בלבד כמעט חמישה מיליון וחצי מסכות גז ו-4,300 מכלי חמצן (שנלקחו מתעשיית המכרות), ובהם שני מיליון ליטר חמצן,¹⁴ מומחשת במספרים הפיכתה של המלחמה, שהועתקה אל הסביבה האטמוספירית והייתה ל"אקולוגית", למאבק על ה"פוטנציאלים" הנשימתיים של המחנות היריבים. המאבק כלל עתה גם את נקודות התורפה הביולוגיות של היריב. רעיון מסכת הגז, שנפוץ עד מהרה, מבטא את ניסיונו של המותקף להיחלץ מתלותו בסביבת האוויר הישירה שלו באמצעות הסתרתו מאחורי מסנן אוויר – צעד ראשון בדרך אל עקרון מיזוג האוויר, המבוסס על ניתוק תכולת חלל מוגדרת מן האוויר סביבה. בד בבד החרף הצד התוקף את התקפתו על האטמוספירה באמצעות שימוש בחומרים רעילים שנועדו לחדור גם מבעד למכשירים המגנים על הנשימה של היריב; מקיץ 1917 ואילך החלו כימאים וקצינים גרמנים להשתמש בחומר הכימי דיפניל-כלורוארסין, שנודע בשם "הצלב הכחול", או "Clark I", שבמצבו כתרחיף היה מסוגל להתגבר על מסנני הגנת הנשימה של היריב – אפקט שהנפגעים הדביקו לו את הכינוי "שוכר מסכות". באותו הזמן החלה ארטילריית הגז הגרמנית בחזית המערבית להשתמש נגד החילות הבריטיים באמצעי חדש ללוחמת גז – חומר המכונה "הצלב הצהוב", או "לוסט" (Lost),¹⁵ שדי היה במגע של מינונים זעירים ממנו בעור או ברקמות הריריות ובדרכי הנשימה

13. על היווצרותה של נפולוגיה [תורת עננים] קלילה יותר בתחילת המאה התשע עשרה ראו Richard Hamblyn, *The Invention of Clouds: How an Amateur Meteorologist Forged the Language of the Skies*, New York 2001. במדעים ההומאניים, התובנות החשובות ביותר הנגזרות מתופעת תעמולת המלחמה ומביטולה במסגרת תקשורת ההמונים הטוטאליטרית מצויות בתורת שיעון ההמונים של הרמן ברוך, וראו Elias Canetti, "Hermann Broch. Rede zum 50. Geburtstag", *Das Gewissen der Worte, Essays*, Frankfurt/M. 1981, p. 22.
14. להשוואה ראו מרטינץ, *Der Gas-Krieg 1914-1918*, לעיל הערה 1, עמ' 93.
15. Lost – כך כינה פריץ האבך את גז הלוחמה הזה, על שם המדענים הממונים על פיתוחו – ד"ר לומל (Lommel, בווארי מלפרקוון) ופרופ' שטיינקופף (Steinkopf), מעובדי המכון לכימיה פיזיקלית ואלקטרוכימיה על שם הקיסר וילהלם בדהלם, שכונה בזמן המלחמה "המכון הצבאי הפרוסי". גז הלוחמה הזה כינה גם "גז חרדל" בשל ריחו, וכן "חומר הוניס" בשל השפעתו

כדי לגרום נזק חמור ביותר לגוף החי, ובייחוד עיוורון וליקויים עצביים מחרידים. בין הקורבנות המפורסמים של ה"לוסט", או ה"אֵיפֶרִיט", בחזית המערבית היה טוראי ראשון אדולף היטלר, שבשהותו על גבעה ליד וֶרְוִיק (Wervick [La Montagne]) דרומית לאיפֶר בלילה שבין 13 ל-14 באוקטובר 1918 נקלע לאחת ממתקפות הגז האחרונות במלחמת העולם הראשונה, מן הצד הבריטי. בזיכרונותיו כתב כי בכוקר 14 באוקטובר היו עיניו כגחלים לוהטות; לבד מזאת חווה אחרי ההתרחשויות של 9 בנובמבר בגרמניה, שהשמועות עליהן הגיעו אליו בעת ששהה בבית החולים הצבאי פֶּנּוּאֶלֶק (Pasewalk) בפומרניה, נסיגה אל עיוורון ה"לוסט" שלו, שתחת השפעתו גמלה בלבו ההחלטה "להיות לפוליטיקאי". באביב 1944 אמר היטלר לְשֶפֶר, נוכח התבוסה הממששת ובאה, שהוא חושש לשוב ולהתעוור כמו אז. טראומת הגז הותירה בו שריד של עצבנות עד סוף ימיו. דומה שבין הגורמים הצבאיים-הטכניים המכריעים במלחמת העולם השנייה הייתה העובדה שבשל חוויותיו אלה שילב היטלר הבנת גז אידיוסינקרטית בתפיסת המלחמה האישית שלו מחד גיסא ובתפיסת הפרקסיס של רצח עם מאידך גיסא.¹⁶

בהופעתה הראשונה חיברה לוחמת הגז יחדיו את הקריטריונים האופרטיביים של המאה העשרים: טרוריום, מודעות לעיצוב וגישה לסביבה. המושג המדויק של טרור מניח מראש, כפי שהראינו, מושג מפורש של סביבה, מפני שטרור מייצג את ההתקה (Verschiebung) של פעולת ההריסה מן ה"מערכת" (כאן, גופו הפיזי הממשי של האויב) אל ה"סביבה" שלה – במקרה זה, אל מרחב האוויר שבו גופי האויב, האנוסים לנשום, עומדים ומתנועעים. לכן היה לפעולת הטרור מאז ומעולם אופי חבלני, שכן הגדרתו של ניסיון החבלה (לטינית: attentatum, ניסיון הריגה) אינה כוללת רק הסתערות לא צפויה ותחבולנית מן המארב אלא גם ניצול זדוני של הרגלי חיים של הקורבן. במתקפה על בני האדם כוללת לוחמת הגז שכבות עמוקות ביותר של התנאים הביולוגיים לחייהם: נוהג הנשימה, שאי אפשר להפסיקו, מופנה כך נגד הנושמים, עד שאֵלֶה, הממשיכים בהתנהגותם הבסיסית, נעשים בעל כורחם שותפים להרס חייהם – בהנחה שהטרוריסטים של הגז מצליחים לאפוף את קורבנותיהם בסביבה הרעילה זמן רב די הצורך עד שהכורח לשאוף אוויר מסגיר אותם לידי הסביבה הבלתי ניתנת לנשימה. לא זו בלבד שהיירוש, כדבריו של ז'אן פול סארטר, הוא ניסיון חבלה של האדם נגד עצמו, ניסיונם של הטרוריסטים של הגז לחבל באוויר מעורר במותקף יירוש על כך שהוא אנוס לשתף פעולה בגדיעת חייו־שלו משום שאינו יכול לוותר על הנשימה.

בתופעת לוחמת הגז הושג מישור חדש של פרשנות להנחות היסוד האקלימיות והאטמוספיריות של הקיום האנושי, שכן לוחמה זו מציגה באופן רשמי את התמזגותם של היצורים החיים בסביבה ניתנת לנשימה. בתפנית פרשנית זו כלול מלכתחילה עקרון העיצוב, מפני שהיירוש האופרטיבי בסביבה המורעלת בגז בשטח פתוח מחייב לפתח סדרה של חידושים טכניים־אטמוספריים. בשל חידושים אלה נעשו ענני רעל מלחמתיים למשימה של עיצוב מוצר. הלוחמים שהוצבו בחזיתות הגז כחיילים מן השורה, הן במערב והן במזרח, נאלצו לפתח

ההרסנית ו"אֵיפֶרִיט" (Ypérite) בשל המקום שבו הוא שימש לראשונה.

16. על היעדר השימוש בנשק כימי במלחמת העולם השנייה ראו Günther Gellermann, *Der Krieg, der nicht stattfand. Möglichkeiten, Überlegungen und Entscheidungen der deutschen Obersten Führung zur Verwendung chemischer Kampfstoffe im Zweiten Weltkrieg*, Koblenz 1986

נוהלי שגרה שיאפשרו את ביצוע הטרור האטמוספרי כעיצוב אטמוספרי אזורי, וזאת לפי חוקי אמנות מדויקים. הייצור או ההצבה המלאכותיים של ענני אבק מלחמתיים דרשו התאמה יעילה בין המרכיבים השונים של העננים: ריכוז, דיפוזיה, שקיעה, לכידות, מסה, התפשטות ותנועה – מין מטאורולוגיה שחורה העוסקת ב"ממטרים" מסוג מיוחד במינו. אחד ממעווי הידע המיוחד הזה שכן במכון על שם הקיסר וילהלם לכימיה פיזיקלית ולאקטרוכימיה בברלין-דאהלם בניהולו של פריץ האַבֶּר, מכון שהיה ועודנו אחד ממרכזי התיאוריה האפלים ביותר של המאה העשרים; מולו עמדו מכונים דומים בצד הצרפתי והבריטי. כדי להגיע לריכוזי החומר הנדרשים לקרב בשטח היה צריך על פי רוב לערבב את החומרים הכימיים עם מייצבים. אולם השאלה אם החומרים הרעילים האלה הומטרו באמצעות ירי ממושך של פגזי גז, בהתאם לחלוקת החזית לגזרות, או באמצעות "הפרחה" ממכלי גז בכיוון הרוח, לא הייתה אלא הבדל טכנולוגי שולי לעומת עצם ההחלטה הרת הגורל לייצר בכוונה תחילה ענני רעל מעל שטח מוגדר שגבולותיו מעורפלים בהכרח בשל התנאים החיצוניים. על פי חישובים שנערכו בתכנון מתקפת גז ארטילרית גרמנית של דיפוסגן – "צלב ירוק" – ליד פֶּלְרֵי (Fleury) שעל נהר המַז (Maas) בלילה שבין 22 ל-23 ביוני 1916, כדי להבטיח פעולה קטלנית בשטח פתוח דרוש ריכוז עננים השווה לכל הפחות לפעולתם של חמישים פגזים של תותחי הוביצר או מאה פגזים של תותחי שדה להֶקְטָאר [עשרה קילומטרים רבועים] ולדקה – שיעורים שלא הושגו במלואם, ולכן התלוננו הצרפתים למחרת בבוקר "רק" על 1,600 מקרים של הרעלת גז ועל 90 חללים.¹⁷ מכריעה הרבה יותר הייתה העובדה שבאמצעות טרור הגז פרצה הטכניקה של העת החדשה את אופקי עיצובו של הלא־מוחשי (Ungegenständliche), ובעקבות כך נוצר הצורך לפרש תמות סמויות מן העין כגון האיכות הפיזיקלית של האוויר, תוספים מלאכותיים לאטמוספרי וגורמים יוצרי־אקלים אחרים במרחבי השמימה של האדם. על דרך הפרשנות הפרוגרסיבית נכבלו הומאניזם וטרוריות זה לזה. פריץ האַבֶּר, שזכה לימים בפרס נובל, הצהיר כל ימיו על היותו פטריט והומאניסט מושבע. כפי שהכריז במכתב הפרידה הטרגי־כביכול שלו ממכוננו ב־1 באוקטובר 1933, הוא היה גאה במעשיו עבור מולדתו בזמן מלחמה ובמעשיו עבור האנושות בזמן שלום.

הטרוריות מוחק את ההבדל בין אלימות כלפי אנשים ובין אלימות כלפי דברים מנקודת המבט של הסביבה, שכן טרוריות הוא אלימות כלפי אותם "דברים" המקיפים את האדם, שבלעדיהם לא יוכלו האנשים להישאר אנשים. האלימות כלפי אוויר הנשימה של קבוצות הופכת את המעטפת האטמוספירית הישירה של בני האדם לדבר שפגמיותו או שלמותו נתונות להכרעה. רק בתגובה לפגיעה הטרוריסטית נעשו האוויר והאטמוספריה – אמצעי חיים בסיסיים במובן הפיזיקלי והמטאפורי – למושא לדאגה מפורשת ולהשגחה אוויר־טכנית, רפואית, משפטית, פוליטית, אסתטית ותיאורטית־תרבותית. במובן זה, תיאוריה של אוויר וטכניקה של אקלים אינן רק משקעים של הידע שנרכש במלחמה ובתקופה שלאחריה – ולפיכך מושאים ראשונים של מדע של שלום, שהיה יכול להיווצר אך ורק בצל המתח המלחמתי¹⁸ – אלא גם, ואף יותר מכך, צורות ידע פוסט־טרוריסטיות ראשוניות. כבר בתיאורן זה יש כדי להסביר

17. להשוואה ראו מרטינץ, *Der Gas-Krieg 1914-1918*, לעיל הערה 1, עמ' 70.

18. לביטוי "צל המתח" ראו Heiner Mühlmann, *Die Natur der Kulturen. Entwurf einer kulturgenetischen Theorie*, Wien/New York 1996.

מדוע בעצם ידע כזה נשמר עד כה רק בהקשרים רופפים, לא קוהרנטיים ונעדרי סמכות; אולי הרעיון שעשויים להיות מומחי טרור אותנטיים הוא כשלעצמו היברידי. טרור הוא דבר־מה שמפעיליו מפרשים אותו תמיד כמתקפת־נגד ואילו עדין וקורבנותיו מעוניינים תמיד לחסלו ולסתום עליו את הגולל, ולכן אין סיכוי למחקר ישיר של ה"מושאים" הנדונים ואף לא להסינות מלאה נגד התביעה לנקיטת עמדה.

הלוחמים נגד הטרור ופרשניו המקצועיים מגלים נטייה בולטת להיכשל כישלון חרוץ בהכרת טבעו – תופעה שהתבטאויות המומחים שהציפו את התקשורת בחוסר האונים המופלג שלהן אחרי ההתקפה על מרכז הסחר העולמי בניו יורק ועל הפנטגון בווינגטון ב־11 בספטמבר 2001 סיפקו לה ראייה ברורה. מרבית ההצהרות על תקיפת מוסדותיה המובילים של ארצות הברית הביעו הפתעה מן המתרחש, כמו שאר העולם, אולם ראו בכך אישור לטענה שיש דברים שלעולם אי אפשר להתגונן מפניהם במידה מספקת. במסע התעמולה החדגוני "War on Terror" שניהלו חברות הטלוויזיה האמריקאיות, שבתקנות השפה שלהן עשו יד אחת עם הנחיות הפנטגון, לא בוטאה אפילו פעם אחת ההכרה הבסיסית בכך שהטרור אינו יריב אלא *modus operandi*, שיטת לחימה שעל פי רוב משותפת לשני צדדיו של סכסוך, ולכן הססמה "מלחמה נגד הטרור" אינה אלא מטבע לשון חסר כל שחר.¹⁹ ברגע ששמים בסוגריים את עקרון המלחמה, המחייב לבחור צד, ונשמעים תחת זאת לעקרון תהליך השלום, המחייב לשמוע גם את הצד האחר, מתחוור שפעולת הטרור היחידה לעולם אינה התחלה גמורה. אין *acte gratuit* [פעולה ללא סיבה] טרוריסטי, אין "ויהי" ראשיתי של הטלת אימה. כל התקפת טרור מגדירה את עצמה כפעולת תגמול בסדרת פעולות שכל צד טוען שיריבו פתח בה. לכן הטרור אינו עצמו מנוסח באופן אנטי־טרוריסטי. עניין זה נכון אפילו לאותה "סצנה ראשית" בחזית איפֶר בשנת 1915, לא רק משום שהולידה מיד את הרצף הרגיל של פעולות תגמול ופעולות תגמול על פעולות תגמול אלא משום שבצד הגרמני אפשר היה להסתמך, בצדק, על כך שהצרפתים והבריטים השתמשו בתחמושת גז עוד לפני כן.²⁰ תחילת הטרור אינה ההתקפה האחת והיחידה שיוזם אחד הצדדים אלא רצונם ונכונותם של הצדדים המסוכסכים לפעול בתחום המאבק המורחב. באמצעות הרחבת תחומי המאבק נגלה גם עקרון הפרשנות בפעולה המלחמתית: האויב מתפרש כמושא בסביבה, והרחקתו כמוה כתנאי הישרדות עבור המערכת. טרוריות היא הפרשנות המרבית של האחר מנקודת המבט של היותו בר־השמדה.²¹

תרגום: טלי קונס

19. מנגד, אין שום דבר חסר שחר בנקיטת אמצעים הנושאים אופי משטרתי, ובעת הצורך גם צבאי, נגד קבוצות מסוימות הדוגלות בשימוש באלימות הלוכש צורה של פעולת חבלה נגד סמלים, מוסדות ואישים.
20. גם עבור הצד הגרמני בלוחמת הגז, מתקפת גז הכלור באיפֶר לא הייתה הופעת בכורה; כבר בינואר 1915 בחנו הגרמנים את רימוני הגז המכונים T12 בחזית המזרחית ובמאוס השתמשו בהם בניופורט (Nieuport) שבחזית המערבית.
21. תורת ההשמדה מגלמת הפשטה של תיאורו הקלסי של הסאדיזם אצל סארטר; היא אינה נסבה על ניכוס חירותו של האחר אלא על שחרור הסביבה של האדם עצמו מחירותו של האחר.